

Н. В. САПАК

канд. мистецтвознавства, доцент, голова правління караїмського історико-культурологічного товариства «Мурат», м. Миколаїв

НАЦІОНАЛЬНИЙ КОСТЮМ КАРАЇМІВ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ЗБЕРЕЖЕННЯ

Кримські караїми є нащадками тюркських племен Хазарського Каганату. На історичній батьківщині в Криму їх чисельність не перевищує декількох сотень, а в Україні – однієї тисячі. Історичні умови переселення народу призвели до формування трьох ареалів їх компактного проживання. Найбільш чисельним є Україна, особливо південь – Крим та міста Київ, Харків, Дніпро, Мелітополь, Одеса, Миколаїв, Херсон. Найдавнішим місцем проживання караїмів у Криму, їхнім «родовим гніздом», вважається фортеця Джуфт-Кале поблизу Бахчисарая, а духовним центром з XIX ст. – Євпаторія, де в останні роки відроджено комплекс караїмських кенас.

Караїмський етнос формувался на території Хазарського Каганату, населення якого за племінним складом було неоднорідним. Тут мешкали предки сучасних карачаївців, татар, башкирів, кумиків, кримчаків, ногайців, казахів і т.д. Мова караїмів підтверджує їхнє формування у взаємодії із предками зазначених сучасних народів. Остаточне формування сучасного етнічного й мовного типу караїмів належить до передмонгольського періоду, тобто до початку XIII ст. Це час формування самобутньої духовної та матеріальної культури народу, особливою ознакою якої був національний одяг.

Зі старими йдуть у минуле традиції й самобутня культура кримських караїмів. Зникають предмети національно-

го побуту. Переселення в міста, асиміляція зі слов'янськими та іншими народами призвела майже до повної європеїзації караїмів.

За минуле століття майже повністю пішов національний одяг – одна з головних ознак самобутньої культури караїмів. Їх зовнішній вигляд привертав увагу багатьох мандрівників, які відзначали в одязі надзвичайну старанність, охайність і суворість. Видатний діяч караїмського народу, академік С. М. Шапшал, писав, що караїми одягаються по – татарськи, їх одяг складається з довгого шовкового халату, підперезаного поясом, верхньої сукні на зразок попівської рясни та смушкової шапки [4].

З кінця XIX століття європеїзація костюму караїмів стає усе помітнішою. Газзан С.Бейм писав: *«Бажано було б, щоб красивий й економічний костюм караїмів, що вони носять дотепер, не змінювався й не поступався моді, що призводить до зайвих витрат й морального псування. Правда, що подібна зміна не суперечить релігійним постановам, але якщо вона робиться з одного марнославства, то може дати дурний напрямок і бути причиною занепаду національності»* [1].

З урахуванням інтересу до національних традицій і метою їх збереження наприкінці XIX ст. для столичного музею були зроблені дерев'яні фігури в національному караїмському вбранні: газзана, нареченого, нареченої, чоловіка, жінки, хлопчика й дівчинки. За зведеннями 1912 року три з перерахованих фігур зберігалися в Румянцівському музеї в Москві. У різні часи до столичних музеїв надходили повні комплекти й окремі предмети одягу караїмів.

1893 року в Одесі Кримським гірським клубом була влаштована одна з перших караїмських етнографічних виставок «Караїмська кімната». В експозиції її демонструвався й

національний одяг. Ініціатором і організатором виставки була Р. С. Ісакович, а матеріал для експозиції збирався в караїмських сім'ях [3].

На початку ХХ століття значна колекція караїмського одягу була зібрана завдяки гахану С. Шапшалу. Вона знаходилась у національному музеї і бібліотеці «Караїм біткілігі» при Таврійському караїмському духовному правлінні в Євпаторії. Після революції цей матеріал потрапив у Євпаторійський міський музей.

Перед Другою світовою війною національний одяг кримських караїмів був представлений в музеях Євпаторії, Бахчисарая, Феодосії, Сімферополя. На жаль, під час війни експонати постраждали. Більша частина їх зникла вже після звільнення Криму від окупантів, у період депортації.

Сьогодні національний костюм караїмів представлений в Євпаторійському краєзнавчому музеї. На території колишнього СРСР він є у фондах музеїв Санкт-Петербургу, Москви. Єдина постійно діюча етнографічна виставка, досить представницька за набором й широтою показу експонатів, є в м. Тракай (Литва).

За межами колишнього СРСР предмети національного караїмського одягу зберігаються в містах більш-менш компактного проживання караїмів у Польщі, Франції, Туреччині, Румунії, Болгарії.

Систематичного опису національного одягу кримських караїмів з відповідним ілюстративним матеріалом майже не має. Значну роботу зі збору матеріалу здійснив відомий вчений Ю. О. Полканов (караїм по матері) – керівник наукового центру Асоціації кримських караїмів. Тому автор статті спирається на відомості, зібрані вченим, який, у свою чергу, долучив публікації та рукописи відомих представників караїмського народу.

Чоловічий одяг складався з нижньої білизни, верхніх штанів і сорочки, каптана, кофти й верхнього каптана. Поверх нижньої сорочки й штанів (дон) надягали верхні штани й сорочку. Їх вкривав довгий, частіше смугастий, каптан з невеликим прямим комірцем (або без нього), із застібкою на гачках на грудях від шиї до талії. Підперезувалися поясом плетеним або крученим шкіряним. На каптан одягали коротку (по пояс) кофту, що не застібається з рукавами нижче ліктя. Одяг завершував довгий до п'ят або короткий (фермана) верхній каптан. Взимку його покривала шуба (тон). Влітку в домашній робочій обстановці знаходилися без каптана. Обов'язково надягали його, коли виходили з дому.

На ногах носили черевики або туплі зі шкіряними калошами, або чоботи. Святковим взуттям слугували м'які сап'янові чоботи.

Найбільш характерна частина чоловічого одягу – національний головний убір – невисока чорна кругла смушкова (каракулева) шапка-караїмка, як її називали в Криму, із співвідношенням висоти до діаметра 1:2. Вона збереглася у старшого покоління до наших днів. Її одягають на свята та з нагоди сумних подій. У минулому також носили й так звані турецькі конусоподібні фески з плоским донцем малинового, червоного, рідше зеленого й коричневого кольору.

Святкове чоловіче вбрання шили з коштовного, головним чином, світлого кольору, матеріалу. Попереду одяг оздоблювали розшитим національним орнаментом.

В одязі представників духовенства (газзанів) багато спільного з верхнім чоловічим одягом. Костюм складається з каптана (анкери), підперезаного поясом. Поверх каптана одягається коротка до пояса фермана та довга до п'ят мантия – джубе (або бунюш). На голові – низенька кругла шапка

темних кольорів з оксамиту з широким білим сукном зверху [7]. В урочистих випадках одягали каптан зі світлою підкладкою, іноді з вишитим орнаментом уздовж бортів зверху до пояса. Вище духовенства носило в минулому шапки, що нагадували за формою митру.

За свідченням очевидців відомий в XIX столітті віровчитель і вчений-сходознавець А. Фіркович, який мешкав в Джуфт-Кале, був одягнений «... у довгий хітон, на голові його була біла кругла шапка з широким оксамитовим околицем фіолетових кольорів, щось середнє між чалмою Шамлія й митрою біблейських пророків» [5].

Барвистим й у той же час строгим був святковий одяг вищого духовного й світського глави – гахана. Відомий поет В. А. Жуковський, що відвідав Крим 1837 року, писав у щоденнику про «червоний камзол і зелене оксамитове нижнє плаття гахана С. Бобовича» під час відвідування імператрицею Бахчисарая й Джуфт-Кале. Святкове вбрання гахана С. Шапшала складалося з верхнього каптана строгого покрою, з під якого визирали розшита орнаментом кофта, широка барвіста перев'язь і широкий парчевий пояс з орнаментом.

Дуже рідко доповнювали одяг прикраси. Заможні люди нерідко користувалися каблучкою з різьбленою кам'яною вставкою, що грала роль скоріше оберегу, ніж прикраси. Прикладом такої прикраси є каблучка-талісман, що навіяла знамениті вірші О. С. Пушкіна «Талісман» і «Зберігай мене, мій талісман». На сердоліковій вставці був вигравіруваний таємничий напис. Графіка його літер свідчить про караїмське походження персня, а напис перекладається як «Сіма, син святого старця Йосипа, так буде благословенна його пам'ять». Цей перстень у парі гахан С. Бобович підніс подружжю Воронцових під час відвідування ними Карасу-

Базару. Надалі К. К. Воронцова подарувала один з пернів-близнюків О. С. Пушкіну. Поет вірив у чудодійну силу талісману.

Жіночий костюм складався з нижньої сорочки, сукні, кофточки й верхнього каптана. Удома нерідко носили й шаровари. Залежно від статку нижня білизна була з шовку або з домотканої матерії. Соціальним станом відзначалась і якість матеріалу верхнього одягу. Сукня була довгою до п'ят, нижня кромка з окантовкою. Підперезувалися широким поясом і часто з круглими подвійними срібними пряжками.

Кофта (кирка) – коротка (до талії), із широким рукавом, опущеним трохи нижче ліктя, розкрита на грудях і прикрашена різнобарвним орнаментом. Груді під кофтою прикривали ажурною білою сіткою з перлами або бісером (інджилі). Нижній край прикрашали монети.

На ноги надягали панчохи (к'ялчин) з розшитими підв'язками (к'ялчинбав) і туфлі або легкі, прикрашені шиттям, сап'янові чобітки. У брудну погоду носили поза будинком високі дерев'яні колодки або взуття типу сандалій на товстій дерев'яній підшві. У святковому варіанті це взуття прикрашали різьбленням, інкрустували деревом темних кольорів і перламутром.

Поверх сукні іноді одягали фартух з вишивкою. Улюблені кольори суконь – темно-синій, темно-зелений, кавовий. Святкові сукні були більш світлих тонів, іноді – червоні.

Голову покривала невисока кругла червона (рідше іншого кольору) шапочка фес (феска). Зверху її прикрашала мереживна, головним чином, біла накладка, розшита перлами, бісером, золотом, сріблом з бахромою. З боків шапочку прикрашали золоті монетки. При виході з дому феску наполовину прикривали хусткою або шаллю.



Б. Егіз. Караїмка
в національному
костюмі, 1940

Святковий одяг прикрашався намистом з монет. Волосся заплітали в масу кісок, нерідко, як і нігті, красили хною. Особливістю зачіски замужньої жінки були локони, що напускали на скроні, і це відрізняло заміжню жінку від дівчини. Літні жінки носили особливим чином зав'язану хустку – джамбер.

Повсякденний жіночий одяг був простий і скромний, святкове та вихідне вбрання – ошатне. Його шили з парчі, шовку, оксамиту, замші, розшивали перлами, золотом і сріблом. З нагоди свят і торжеств надягали ошатні пояси, намиста, браслети й інші прикраси. Багаті святкові сукні й прикраси нерідко передавалися з покоління в покоління.

Караїмський
національний костюм –
дипломні роботи студентів
кафедри ДПМ МФ КНУКІМ



Відродження караїмського національного костюму в нових історичних умовах пов'язане з відродженням культурних традицій народу, його фольклору, музичного і хореографічного мистецтва. Пошуки характеру форми або декору можуть іти такими шляхами:

- відтворення народного костюму;
- творче переосмислення й асоціативний пошук нових нетрадиційних рішень.

Що до першого, то це шлях копіювання традиційного національного одягу в його сценічному варіанті для створення народного образу мовою хореографії, музичного виконавства. Так, в репертуарі хореографічного ансамблю «Фідан» з м. Євпаторії та «Джамаат» з м. Мелітополя значне місце посідає національна тематика. Виконавці одягнені в національні костюми з урахуванням їх сценічного образу.

Другий шлях пов'язаний з творчим запозиченням окремих властивостей національного одягу в сучасному вбранні. Так, можливе запозичення крою, мотивів орнаменту, композиційних структур, прийомів декорування. Творче переосмислення дає змогу вільніше обходитись із кроєм, орнаментом, колірним сполученням традиційного костюму, що дозволяє створити образ, побудований на власному творчому тлумаченні. Така методика була обрана на спеціалізації «Художня обробка тканини» кафедри декоративно-ужиткового мистецтва і продовжена на кафедрі дизайну Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв, де накопичений значний досвід художнього переосмислення традицій народного костюму. Так, протягом декількох років випускники художнього напрямку на основі народного костюму караїмів розробляли його національно-сценічний варіант. Вміло використовуючи багату спадщину минулого, молоді майстри створювали яскра-

ві, барвисті вишивки з характерним для народного мистецтва багатством орнаментальних мотивів і колірною насиченістю. Вони дбали про збереження регіонального декору караїмського народного одягу від підбору кольору та різної фактури тканин до, головним чином, національної декоративної вишивки. Такий творчий підхід знайшов позитивні відгуки й високу оцінку державної комісії під час захисту дипломних робіт.

Накопичений досвід переосмислення караїмського народного одягу наочно підтверджує той факт, що в будь-якому сучасному вбранні мають виявлятися риси народного, традиційного. Це робить сучасний одяг самотутнім та органічним.

Список використаних джерел:

1. Бейм. Память о Чуфт-Кале. 1862.
2. Демидов А. Путешествие в Южную Россию и Крым в 1837 г. Москва, 1853.
3. Исакович Р. С. Караимская комната // Зап. Крымского горного клуба. Одесса, 1893.
4. Караимская народная энциклопедия. Т. 6: Караимский (карайский) дом. Ч. II. Ассоциация крымских караимов «Крымкарайлар». 2007.
5. Марков Е. Очерки Крыма. Изд. 3. СПб.; М., 1902.
6. Полканов Ю. А. Национальный костюм крымских караимов // Изв. Крымского республиканского краеведческого музея. 1994. № 7. С. 22–31.
7. Шапшал С. Караимы в Крыму. Краткий очерк. 1896.